

ATA-SÖZÜ AR- NAMIS ADLI ESER ESASINDA KIRGIZ TÜRKÇESİNDE YAPIM EKLERİ

Tuğba Özenç¹

Özet

Çalışmamızda, Atasözü-Ar-Namis adlı tiyatro oyununa dayanarak, Kıpçak Türkçesinin bir üyesi olan Kırgızcadaki yapım eklerini inceledik. Kırgız Türkçesindeki yapım eklerini dörde ayırıp isimden isim yapım ekleri (mesela +L3Ik /+L3Uk, +sIZ / +sUz vb.) isimden fiil yapım ekleri, (mesela +y-, +Ay-/ +Oy-, -L3A- / -L3O- vb.), fiilden isim yapım ekleri (mesela -ma /-mo,-m vb.), fiilden fiil yapım ekleri (mesela -l-, -BA- / -BO- vb.) ele aldık ve daha önceki bilimsel çalışmaları da dikkate alarak bazılarının fonetik değişiklikleri ve dikkat çekici bazı yapısal özelliklerini Türkiye Türkçesiyle karşılaştırmak suretiyle değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Kırgız Türkçesi, yapım ekleri, isimden isim yapım eki, isimden fiil yapım eki, fiilden isim yapım eki, fiilden fiil yapım eki.

DERIVATIONAL AFFIX IN KIRGIZ BASEN ON PLAY CALLED OF ATASOZU-AR-NAMIS

Abstract

We study in the article derivational affixes in Kirgiz, which is a member of the Kipchak Turkic, basen on theater play called of Atasozu-Ar-Namis. We classify derivational affixes in Kirgiz as Suffix of denominative nouns (e.g. +L3Ik /+L3Uk, +sIZ / +sUz etc.), Suffix of denominative verbs (e.g. +y-, +Ay-/ +Oy-, -L3A- / -L3O- etc.), suffixes of deverbal nouns (e.g. ma /-mo,-m etc.), suffixes of deverbal verbs (e.g. -l-, -BA- / -BO- etc.). We compare the derivational affix Kirgiz with those of Turkish from the standpoint of their functions and phonetic variants used in both Turkic languages.

Keyword: Kirgiz, suffix of denominative nouns, suffix of denominative verbs, suffix of deverbal verbs and suffix of denominative noun.

GİRİŞ

Daha Önce Yapılmış Olan Çalışmalar

“Kelime türetme ile ilgili ilk bilgiler Divan-ü Lügati’t Türk’te yer almaktadır. Türk dilinde yapım ekleri, Sevortyan, Gulamov, Baskakov, Yuldaşov ve Vinogradov’ların çalışmalarından sonra geniş olarak incelenmeye başlamıştır. Kırgız Türkçesindeki kelime yapımı diğer Türk lehçelerinden ayrı olarak incelenmemiştir. Buna rağmen Kırgız dili grameri ile ilgili ilk bilimsel çalışma Willhelm Radloff’a aittir. Radloff, 1862 ve 1869 yıllarında ilk kez Kırgızların arasında bulunmuş ve topladığı malzemelerle değerli bilgileri “*Obraztsı Narodnoy Literaturı Severnih Türkskih Plemön*” (Kuzey Türk Kabilelerinin Halk Edebiyatı Örnekleri) adlı kitabında yayımlanmıştır. Kırgız Türkçesinde kelime, kök, ek ve onların özellikleri geniş olarak B. M. Yunusaliyev, Kasım Tınistanov, Bübüyna Oruzbayeva, Kıyalbek Dıykanov, D. İsayev, S. Kудaybergenov, K. Seydakmatov tarafından incelenmiştir (Orozbayeva, 2000: 10-18). Kırgız dilinde kelime türetme kurallarını “*Söz Müçölörü Cana Kurandıları*” adıyla Kasım Tınistanov ilk olarak ders kitaplarında yayımlamıştır. Bütün yapılan bilimsel araştırmalara rağmen Kırgız Türkçesindeki yapım eklerinin sayısı kesin olarak belirlenememiştir. Fiilden isim yapım

¹ Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, SBE, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, ABD YL Öğrencisi, tugbamadina@gmail.com

eklerinin tespit edilmeye çalışıldığı “Kırgızca- Rusça Sözlük”, Özbek Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi’nin yedek haberleşme üyesi ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi öğretim üyesi, büyük sözlükçü ve Türkolog, Eski Türk yazıtlarının yorumcusu Prof. Dr. Konstantin Kuzmiç Yudahin tarafından düzenlenmiştir.” Babatürk (2008:1).

Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Türk lehçeleri alanında yabancı Türkologların çalışmalarının çoğunlukta olmasına nispeten Türklerin dilleri üzerine yaptıkları çalışmaları geçtiğimiz 10- 15 yıl aralığında artış kazanmıştır. Elbette bunda, Türkî cumhuriyetlerin bağımsızlıklarına kavuşması etken olmuştur. Her ne kadar araştırmalarda artış sağlansa da çalışmamız olan Kırgız Türkçesi yapım ekleri gereken önemi hala görebilmiş değildir. Biz, bu çalışmayla, elimizdeki sınırlı malzemeyle de olsa Kırgız Türkçesi gramer havuzunda bir damla olmaya ve elimizden geldiği kadar Kırgız Türkçesi yapım eklerini, onların işlevlerini ve tespit ettiğimiz örnekleri göstermeye çalıştık.

Amacımız, Kırgız Türkçesinde yapım eklerini konu edindiğimiz bu çalışmada, isimden isim yapım eklerini, isimden fiil yapım eklerini, fiilden isim yapım eklerini ve fiilden fiil yapım eklerini Türk dilinin Kıpçak grubuna giren Kırgız Türkçesindeki durumunu ve Kırgız Türkçesindeki yapım eklerinin, Oğuz grubunun bir üyesi olan Türkiye Türkçesinde karşılıkları üzerinde durarak bunların Kırgız Türkçesindeki işlevleri ve bazılarının fonetik durumları, yapıları ve dikkat çekici kimi morfolojik özellikleri ile ilgili tespitlerle Kırgız Türkçesi gramer araştırmalarına küçük de olsa katkıda bulunmaktır.

Ancak kullandığımız malzeme çok sınırlı olduğundan elde ettiğimiz sonuçlar kesin bilgiler olarak değil, geçici tespitler olarak kabul edilmelidir.

Çalışmada Kullanılan Bazı Terimler

Alıntı-Ödünç- Ek. “Dilimize başka dillerden girmiş ve Türkçe kelimelerde de kullanılmış olan ek.” Korkmaz (1992:7).

Büyük Ünlü - Kalınlık İncelik (Ön-Arka) Uyumu (cumşaktık-kalıñdık boyunca ündüülördün armoniyası) “Kalın sıradaki ünlülerle başlayan köklere kalın sıralı ekler, ince sıralı ünlülerle başlayan köklere de ince sıralı ekler getirilir.” (Korkmaz 1992:30).

Edilgen Çatı: “Dilbilgisinde öznenin, yapılan işin etkisi altında kaldığını belirten çatı. Türkçede edilgen çatı etken çatıdan, -l-, -n- çatı ekleriyle üretilir.” (Vardar 1998:91).

Edilgen Eylem (arkıluu mamiledegi etiş): “Edilgen çatıyla kurulmuş eylem. Türkçede etken eylemler, -l-, -n- çatı ekleriyle edilgen eylemlere dönüştürülürler.” (Vardar 1998:91).

Ek (müçö) : “Yeni bir kelime türetmek veya cümle içinde kelimeler arasında ilişki kurmak için kök ya da gövdelerin sonuna getirilen öge.” (Topaloğlu 2019:57).

Etken Çatı: “Yapanın ve olanın özne olduğu eylemler, etken çatılı yani etken görünüşlü eylemlerdir.” (Karaağaç 2018:387).

Etken Eylem: “Yapan ve olanın özne olduğu eylemler, etken çatılı, yani etken görünüşlü eylemlerdir. Öznesi belli olan, öznesiyle kesin ilişkisi bulunan, öznenin etken olduğu olma veya Yapım bildiren eylem, etken eylemdir.” (Karaağaç 2018:387).

Ettirgen Çatı (buyruk mamile): “Öznenin eylemin belirttiği işi yaptığını gösteren çatı. Türkçede ettirgen çatı -ir-, -tir-, -t- ekleriyle oluşturulur.” (Vardar 1998:100).

Ettirgen Eylem- Ettirgen Çatılı Eylem. “Türkçede ettirgen eylemler nesneyle kullanıldıkları için geçişli eylem özeliği taşır.” (Vardar 1998:100).

Ödünç-Alıntı Kelime: “Bir dile başka bir dilden girmiş ve o dilde benimsenmiş olan kelime. Ana dilde bu manayı taşımayan bir kelimeyi olduğu gibi yabancı bir dilden alıp dile kazandırmak. Radyo, gazete, televizyon vb.” (Korkmaz 1992:7).

Fiilden Fiil Yapım Eki (etişten etiş cosoo müçösü): “Fiil kök veya gövdelerinden fiil yapan ek.” (Korkmaz 1992:62).

Fiilden İsim Yapım Eki (etişten atooç casoo müçösü): “Fiil kök ve gövdelerinden isim ve sıfat türeten ek.” (Korkmaz 1992:62).

Fiilden Türeme Fiil (etişten tuundu etiş): “Fiil köklerinden fiilden fiil Yapım ekiyle türetilmiş fiil.” (Korkmaz 1992:62).

Fiilden Türeme İsim (etişten tundu atooç): “Fiil kök ve gövdelerinden fiilden isim Yapım ekleriyle türetilmiş isim.” (Korkmaz 1992:62).

Geçişli Fiil (ötmö etiş): “Söz içinde bir varlık veya nesneyi etkileyen, yani nesne isteyen fiil.” (Korkmaz 1992:65).

Geçişsiz Fiil (ötpös etiş): Nesne almayan fiil.

Geçişlilik Ekleri: “Geçişsiz fiilleri geçişli fiil, geçişli fiilleri de çift geçişli fiil yapan ekler. Ettirgen fiil çatıları yapan ekler geçişlilik ekleridir.” (Korkmaz 1992:65).

İsimden Türeme Fiil (attoçtuk etiş): “İsim kök veya gövdelerinden isimden fiil Yapım ekleriyle türetilen fiil.” (Korkmaz 1992:89).

İsimden Türeme İsim (atooçton casalgan atooç): “İsim kök veya gövdelerinden isimden isim Yapım ekleriyle türetilen isim.” (Korkmaz 1992:89).

İşteş Çatı (koş mamiledegi etiş): “Eylemi birden çok öznenin yaptığını gösteren çatı. Türkçede işteş çatı -ş- çatı ekiyle oluşturulur.” (Vardar 1998:130).

İşteşlik Eki: “Fiil kök veya gövdelerine gelerek hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı ya da toplu olarak yapıldığını gösteren ve işteş çatı kuran ek; -ş-, Iş/Uş ekleri.” (Korkmaz 1992:92).

İşteş Eylem: “Bir işin öznelerce karşılıklı ve ortaklaşa yapıldığını belirten eylem. Türkçede işteş eylem, eylem kök ya da gövdelerine -ş- çatı eki getirilerek oluşturulur.” (Vardar 1998:130).

Küçük Ünlü- Düzlük- Yuvarlaklık Uyumu (erinçil okşoşuu): “Türkçede düz ünlülerden sonra düz ünlüler, yuvarlak ünlülerden sonra düz geniş veya dar yuvarlak ünlüler gelir.” (Karaağaç 2012: 119), (Vardar 1998:148).

Sonek (müçö): “Çeşitli dillerde kök, köken ya da gövdeye getirilen ek.” (Vardar 1998:186).

Ünsüz-Ünsüz Uyumu: “Ünsüzlerin ünsüzlerle uyumudur. Ünsüzler arasındaki bir ötümlülük ötümsüzlük uyumudur. Türkçede ötümlü ünsüzlerin ötümlü ünsüzlerle, ötümsüz ünsüzlerin de ötümsüzler veya ötümsüz karşılığı bulunmayan ötümlüler yani sürtünmesizlerle yan yana bulunabilmesidir.” (Karaağaç 2012:119).

Çalışmada Kullanılan Yöntem Ve Malzeme

Çalışmanın inceleme bölümü, Kırgız Türkçesindeki yapım eklerini içermektedir. İncelemede, eş zamanlı (synchronic) yöntem hedeflenmiştir. Çalışmada kullanılan Kırgız Türkçesi ile ilgili malzeme, kaynakça bölümünde gösterilen *Ömüraliyev, Bakı (1984) Piyesalar «Ata Sözü– Ar Namıs», adlı* eserin taranması ile elde edilmiştir. Çalışmamızda, önce, her bir ek, ünlü ve ünsüz uyumları açısından ele alınmış akabinde tespit edilen işlevleri verilmiş diğer işlevler çalışmamızda tespit edilemediği için konu dışı bırakılarak çalışma metinden örnekler verilerek desteklenmiştir.

Kıpçak Türkçesi: “Kıpçak Türkçesi, Kuzey/ Kuzeybatı/ Kıpçak grubu olarak adlandırılan lehçe grubudur. Ses özelliklerine göre yapılan tasniflerde genellikle Tav ya da tavlı grubu olarak tasnif edilmektedir.” (Buran 2015:182).

“Çalışma alanımız olan Kırgız Türkçesi bir Kıpçak grubu lehçesi olup dâhil olduğu gruptan en çok Kazak Türkçesine, Kuzeydoğu grubu lehçelerinden de Altay Türkçesine yakındır. Baskokov gibi bazı tasnifçiler Kırgız Türkçesi ile Altay Türkçesinin (Televüt, Telengit) benzerliğinden dolayı onları aynı grupta göstermektedirler.” (Buran 2015:189).

Yapım Eki

Korkmaz yapım eki, Kırgızca “söz casoo afiksi (müçösü)” için “Kelime kök ve gövdelerine getirilerek yeni kavramların yansıtılmasını, kavramlara karşılık yeni kelimeler yapılmasını sağlayan ek” tanımını yapmıştır.” (Korkmaz 1992:171)

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE YAPIM EKLERİ

1.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

İsimden isim yapım ekleri isim kök ve gövdelerine isimden isim yapım ekleri eklenerek türetilir.

1.1.1. +An/+Oñ «İsimden isim yapım eki»

“Ek, Kırgızcada ünlü uyumuna girerek +añ/eñ,+oñ/ +öñ şekillerinde kullanılır. Bu ek muhtemelen +a-/+e- isimden fiil yapım eki ile -ñ fiilden isim yapım ekinin birleşmiş şeklidir.” (Çengel 2017:108).

Genellikle sıfatlara bazen de isimlere gelerek anlamı kuvvetlendirir: *Boş-oñ* ‘zayıf, güçsüz, çelimsiz’ (3:66), *kart-añ* ‘yaşlı, ihtiyar’ (5:134).

1.1.2. +Ça/+çO «İsimden isim yapım eki»

“Hem çekim (eşitlik eki) hem de isimden isim yapma eki olarak kullanılan bir ektir. Dört şekillidir. Ünlü ve ünsüz uyumuna uyar. (Küçük 2015:63-81).

Ad, sıfat ve zamirlere gelir. Geldiği sözcüklere eşitlik, benzerlik, gibi, göre ve nispet anlamları katar.

Eşitlik halini bildirir: *mun-ça* = *minça* (1:10), *min-ça* ‘o kadar, bunca’(1:15).

1.1.3. +çAk/ +çOk «İsimden isim yapım eki»

“Eşitlik çekiminde kullanılan bu çekim eki, zaman zaman kalıcılaşarak yapım eki hâlini alır, sıfat veya zarf adları yapar. Bu ek, -cık⁴ ekinin eşi durumundadır.” (Karaağaç 2018:59).

Adlardan sıfat ve zarf adları yapar. *Kelin-çek* ‘genç gelin’ (3:71).

1.1.4. +çAn/çOn «İsimden isim yapım eki»

“Bu ek daima ç’li kullanılır. /a/,/ı/ ve /u/ ünlüsü taşıyan isimlere ekin +çan; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan isimlere +çen; /o/ ünlüsü taşıyanlara +çon, /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyan isimlere ise +çön şekli eklenir.” (Ercilasun 2012:501).

Sahip olmayı ifade eden vasıf isimleri yapar: *mayka-çan* ‘atletli’ (28:770).

1.1.5. +çI / +çU «İsimden isim yapım eki»

“Meslek ekidir. Düşkünlük sıfatları ve meslek adları yapar. (Karaağaç 2018:57).

İsimlere gelerek insanların mesleklerini ve uğraşma alanlarını ifade eden isimler yapar: İsimlere gelerek insanların mesleklerini ve uğraşma alanlarını ifade eden isimler yapar: *kuugun-çuu* ‘takip eden, kovalayan’ (15:395), *cumuş-çu* ‘işçi’ (15:388), *karool-çuu* ‘bekçi’ (15:395), *kayır-çı* ‘dilenci’ (23:630), *tokoy-çu* ‘ormancı, orman korumakla görevli kimse’ (27:727), *cardam-çı* ‘yardımcı’ (34:933), *okuu-çuu* ‘öğrenci’ (37:1024), *sıykır-çı* ‘sihirbaz, büyücü’ (41:1149), *basma-çı* ‘(Orta Asya’daki aksi inkılâp hareketine bilfiil karışmış olan kimse)’ (47:1300).

Düşkünlük ve alışkanlık adları yapar: *uşak-çı* ‘dedikoducu, iftiracı’ (11:296).

1.1.6. +çIIIk/ +çUIUk «İsimden isim yapım eki»

“+çılık +çilik, +çuluk +çülük şeklindeki ek, Kırgız Türkçesinde büyük bir sıklıkla kullanılmaktadır. Ek düzlük-yuvarlaklık ve kalınlık-incelik uyumlarına uyar.

+çI + çU ekiyle yapılan isimler, şahısların mesleklerini ve uğraşma alanlarını ifade ederler. Şahıslara bağlı olmayan meslek isimleri ise söz konusu eke , +IIIk, +IUk ekinin getirilmesiyle yapılır:

Kıyın-çılık ‘zorluk, güçlük’ (2:41), *mümkün-çülük* ‘imkân, olanak’ (7:185), *adamger-çilik* ‘insanlık, insaniyet’ (13:354), *kesip-çilik* ‘zanaatçılık, zanaatkârlık’ (16:417).

1.1.7. +D3Aş/+D3Oş «İsimden isim yapım eki»

“Tarihî yazı dillerinde sıklık göstermeyen bu ekin, Kırgız Türkçesinde l’li varyantları da görülmektedir. Ayrıca, yuvarlak ünlülü şekiller de bu lehçede dudak uyumuna bağlı olarak sonradan gelişmiş şekillerdir. Ünlüyle ve bazen de /r/ ünsüzüyle biten isimlere +laş/ +leş, +loş/+löş; tonlu isimle biten isimlere +daş/+deş, +doş/+döş; tonsuzla bitenlere +taş/+teş, +toş/+töş şekli eklenir. (Çengel 2017:111).

Eşlik, ortaklık, bağlılık ve mensubiyet ifade eden isimler yapar: *Col-doş* ‘yoldaş, yol arkadaşı’(7:192).

1.1.8. +DAy/+DOy «İsimden isim yapım eki»

“Eski Türkçe teg edatından gelişmiştir. Tonluyla biten isimlere d’li, tonsuzla biten isimlere t’li şekiller gelir. /a/, /ı/, ve /u/ ünlüsü taşıyan isimlere ekin +day, tay; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan isimlere ise +dey, +tey; /o/ ünlüsü taşıyanlara +doy, +toy; /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyanlara +döy, +töy şekilleri gelir.” (Çengel 2017:111).

Bu ek, isimlerden benzerlik ve gibilik ifade eden sıfat ve zarf yapar: *Sen-dey* ‘senin gibi’ (7:159), *uşun-day* ‘böyle, şöyle’ (13:343), *degen-dey* ‘dediği gibi’ (13:347), *atam-day* ‘atam gibi’ (14:366), *oşon-doy* ‘öyle, onun gibi, ona benzer’ (19:508).

1.1.9. +GAy/+GOy «İsimden isim yapım eki»

Moğolca kaynaklı olduğu belirtilen bu ek, tonlu-tonsuz, düzlük-yuvarlaklık ve kalınlık-incelik uyumuna uyar.

Genellikle vasıf ismi yapar: *Kiçine-key* ‘küçük, yaşı daha küçük olan’ (6:156).

Seyrek olarak küçültme de bildirir: *Kiçine-key* ‘küçücük, minnacık, mini mini’ (6:156).

1.1.10. +GI/+GU «İsimden isim yapım eki»

“İsimlerden sıfat ve zamir olarak kelimeler yapan, anlamca bağlı olduğu kelimeye aitlik, bağlılık, içinde bulunma ifadesi veren +kî eki. (Topaloğlu 2019:18).

Ünlülerden sonra genellikle g’li; tonlu ünsüzlerden sonra ise genellikle k’li tonsuzlardan sonra k’li şekilleri kullanılır.”

İsimlere gelip sıfat ve zamir olarak kullanılan; içinde bulunma, bağlılık ve aitlik bildiren isimler yapar: *Ooz-gu* ‘girişteki’ (1:1), *nar-ki* = *ar-ki* ‘öte taraftaki; uzaktaki; ileride bulunan’ (3:55), *iç-ki* ‘içerideki, dahili; ‘iç, dış karşıtı; iç, kapalı, gizli’ (12:324), (4:85), *tör-kü* ‘baş köşedeki, baş köşede bulunan’ (5:137), *baya-gı* ‘önceki, evvelki’ (4:99), *karan-gı* ‘karanlık, ışık olmama durumu’ (8:215), *cana-gı* ‘az önceki, biraz önceki’ (11:286), *erteñ-ki* ‘yarınki, yarın yapılacak olan’ (20:557), *azır-ki* ‘şimdiki, şu andaki, bu zamandaki, şu anki’ (30:836).

1.1.11. +ke «İsimden isim yapım eki»

“Tarihî yazı dillerinde +qa /+ke şeklinde olan bu ek Kırgızcada sadece +ke şeklinde kullanılmaktadır.” (Çengel 2017:114).

+ke eki, akrabalık bildiren isimlere gelerek küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapar: *Ene-ke* ‘annecik’ (1:5), *ata-ke* ‘babacığım, yalvarma ya da saygı ifade etmede kullanılan hitap sözü’ (11:278.1), *apa-ke* ‘anneciğim’ (11:278.2).

1.1.12. +LUU,+dUU, +tUU «İsimden isim yapım eki»

“Başlangıçta ünlü uyumuna bağlı olan ek, Kırgız Türkçesinde sadece yuvarlak ünlülü olarak kullanılır.” (Ercilasun 2012:502).

+LUU,+dUU+tUU eki, bir nesneye, bir kavrama sahip olmayı bildiren vasıf isimleri yapar: *Kerek-tüü* ‘gerekli, ihtiyaç duyulan’ (1:7), *es-tüü* ‘akıllı, akli başında olan’ (2:28.1), *baş-tuu* mec. ‘akıllı’ (2:28.2), *ıyman-duu* ‘edepli, ahlâklı, terbiyeli’ (2:41), *sakal-duu* ‘sakallı, sakalları olan’ (6:142), *bilim-düü* ‘eğitim görmüş, eğitilmiş, okumuş’ (6:130.1), *madaniyat-tuu* ‘kültürlü’ (6:130.2), *ayıp-tuu* ‘suçlu, sanık’ (7:170), *şor-duu* ‘sıkıntılı, kederli; mutsuz’ (8:208), *ooru-luu* ‘hasta, hasta olan’ (8:210), *namıs-tuu* ‘gururlu, kişilikli, karakter sahibi’ (8:226), *tüşünük-tüü* ‘anlayışlı, hoşgörülü’ (10:258), *avtoritet-tüü* ‘otoriter’ (11:299), *açuu-luu* ‘sinirli, agresif, kavgacı’ (13:348), *caşkılık-tuu* ‘iyiliği ihtiva eden; hayırlı, iyi’ (13:358), *küygültük-tüü* ‘endişe, kaygı verici’ (14:366), *ılayık-tuu* ‘doğru, uygun, yerinde’ (15:391), *tür-düü* ‘türlü, çeşitli, çeşit çeşit olan’ (18:476), *akıl-duu* ‘akıllı’ (20:530), *mildet-tüü* ‘zorunlu, mecburi’ (20:538.2), *kıl-duu* ‘telli’ (21:562), *op-tuu* ‘davranışlarında ölçülü; mazbut, düzenli, düzgün’ (25:682), *kubaniç-tuu* ‘sevinçli, neşeli, keyifli, şen’ (26:703), *ömür-düü* ‘uzun ömürlü’ (26:724), *künö-lüü* ‘günahlı, günahı olan; suçlu, suçu olan’ (29:808), *ar-duu* ‘arlı, namuslu, gururlu’ (30:826), *kapa-luu* ‘üzüntülü, kaygılı, tasalı, sıkıntılı’ (32:873), *asem-düü* ‘şık, zarif, çekici’ (33:903), *çeçkin-düü* ‘kararlı, kesin karar vermiş olan’ (33:909), *körköm-düü* ‘görkemli’ (35:975), *çayan-duu* ‘çayanlı, akrepli’ (36:992.1), *tiken-düü* ‘dikenli’ (36:992.2), *ızgaar-duu* ‘sert, kolay dayanılmayan, zor katlanılan, etkili’ (36:992.3), *bala-luu* ‘balalı, çocuklu’ (40:1122), *ıret-tüü* ‘düzenli, düzenli bir şekilde, tertipli, intizamlı’ (43:1199), *kımbat-tuu* ‘değerli, kıymetli’ (46:1285), *ardak-tuu* ‘saygıdeğer, hürmetli’ (46:1288), *könül-düü* ‘sevinçli, keyifli, şen’ (46:1292), *kayrat-tuu* ‘gayretli, cesur, kudretli’ (50:1390)

1.1.13. +L3Ik /+L3Uk «İsimden isim yapım eki»

Genellikle adlardan ve sıfatlardan adlar türeten +Ik/ +Uk eki çok işlek ve kapsamlı bir ektir. Asıl işlevi, eklendiği kelimeye “tahsis, bir şey için” anlamı veren adlar türetmektir.” (Korkmaz 2014:135).

Kırgız Türkçesinde çok işlek olan ek; kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarına göre kelimelere +lık, +lik, +luk, +lük şeklinde eklenir.” (Çengel 2017:115).

Sıfatlardan soyut isimler yapar: *Az-dık* ‘azlık, kifayetsizlik’ (3:51), *Cañı-lık* ‘haber, yenilik, gelişme’ (3:56), *bar-dık* ‘tüm, bütün, hep, her’ (6:140), *tentek-tik* ‘yaramazlık’ (6:145), *zöökör-lük*=*zöökör-dük* ‘zalimlik, acımasızlık, zulüm’ (6:148.1), *keleso-luk* ‘aptallık, alıklık’ (6:148.2), *bay-lık* ‘zenginlik; servet, varlık’ (6:162), *kedey-lik* ‘fakirlik, yoksulluk’ (6:166), *içki-lik* ‘içki, içinde alkol bulunan içecek’ (12:324), *caşkılı-lik* ‘iyilik’ (13:352), *çarba-lık* ‘üreticilik, yetiştiriciliğe ait veya ilgili olan’ (15:387.1), *cıl-dık* ‘yıllık’ (15:387.2), *minça-lık* ‘bunca, bu kadar, bu denli’ (16:413), *adepsiz-dik* ‘edepsizlik, ahlaksızlık’ (16:414), *tüşünbös-tük* ‘anlaşılmazlık’ (18:484), *sen-dik* ‘senin, senin için’ (18:487), *estetika-lık* ‘estetik, estetikle ilgili olan’ (18:496), *ıygi-lik* ‘iyi iş, hayırlı iş; verimlilik, başarı’ (18:499), *ança-lık* ‘o kadar, o derece’ (20:540), *köp-tük* ‘çokluk, çok olma durumu’ (20:550), *caman-dık* ‘kötülük, kötü niyetlilik’ (23:634), *cer-lik* = *cerdik* ‘aynı yerden olan, hemşeri’ (23:625), *ıldam-dık* ‘sürat, çabukluk’ (30:828), *liberal-dık* ‘liberal, liberale ilgili, liberale ait’ (30:830), *birinçilik* ‘birincilik, birinci olma durumu’ (31:842), *makul-duk* ‘onay, tasdik’ (31:854), *teren-dik* ‘derinlik’ (31:858), *coldoş-tuk* ‘arkadaşlık, dostluk’ yoldaşlık’ (33:910), *kenebes-tik* ‘umursamazlık’ (33:912.1), *coopkersiz-dik* ‘sorumsuzluk’ (33:912.2), *booruker-lik* ‘hayırseverlik, iyi kalplilik’ (34:938), *uşunça-lık* ‘bu kadar, o kadar’ (35:967), *cooş-tuk* ‘sakinlik, mülayimlik, uysallık’ (43:1204).

“Siyasî, felsefî, dinî düşünüş ve inancı, o inancıya bağlılığı bildiren adlar türetir” (Korkmaz 2014:135).

Kominist-tik ‘koministlik’ (31:844), *mugalim-dik* ‘muallimlik, öğretmenlik’ (49:1349).

1.1.14. +nçI /+nçU «İsimden isim yapım eki»

Bu ek, ünlüyle biten isimlere +nçI/+nçi, +nçu/+nçü; ünsüzle biten isimlere ise /ı/,/i/,/u/, ve /ü/ bağlantı ünlülerinden birini alarak eklenmektedir.

+nçI /+nçU eki, asıl sayı isimlerine gelir ve asıl sayı isimlerinden sıra ve derece ifade eden sayı isimleri yapar: *Bir-inçi* ‘birinci, bir sayısının sıra sıfatı’ (1:1), *eki-nçi* ‘ikinci, iki sayısının sıra sıfatı’ (7:183), *tört-ünçü* ‘dört sayısının sıra sıfatı’ (9:244), *on-unçu* ‘on sayısının sıra sıfatı’ (23:637).

1.1.15. +OO «İsimden isim yapım eki»

“Eski Türkçe dönemindeki +ayu/+egü, +yu/+gü ekinin, Kırgızcada aldığı şekildedir. Bu ekin, yuvarlak ve geniş ünlülü şekilleri mevcuttur. Kalın sıralı sayı isimlerine +oo; ince sıralı olanlara +öö şekli eklenir.” (Çengel 2017:117).

+OO eki, sayı isimlerinden birliktelik ve topluluk bildiren isimler yapar: *Ek-öö* ‘ikisi’ (5:128.1), *bir-öö* ‘biri, bir tanesi’ (5:128.2).

1.1.16. +rAAk /+rOOk «İsimden isim yapım eki»

“Karşılaştırma ekidir. Türkçede eskiden beri kullanılan bu ek, çokluk, fazlalık ifade eden karşılaştırma ekidir.” (Karaağaç 2018:62-63).

Sıfatlara gelerek karşılaştırma ve dereceleme bildirir. *Azı-raak* ‘daha az’ (23:622).

1.1.17. +sIZ / +sUz «İsimden isim yapım eki»

“Bu ek +L₃UU ekinin olumsuzudur. olan bu ek, +L₃UU eki esas itibariye bir nesnede bir şey bulunduğunu, +sız/+siz, +suz/+süz eki ise bir nesnede bir şeyin bulunmadığını ifâde eder.” (Ergin 1998:160-161).

Ek, Kırgız Türkçesinde +sız/+siz, +suz/+süz şeklinde olup hem damak hem de dudak uyumuna bağlı olarak kullanılmaktadır.

Bu ek, bir nesnenin veya kavramın yokluğunu, eksikliğini bildirir ve tabanın anlamına bağlı olarak çokluk ve bolluk ifade eden vasıf isimleri yapar: *Uyat-sız* ‘utanmaz, arlanmaz, sıkılmaz’ (6:157.1), *namız-sız* ‘namussuz, ahlak kurallarına uygun davranmayan, ahlak kurallarını çiğneyen’ (6:157.2), *an-sız* ‘onsuz, o olmaksızın’ (7:171), *darek-siz* ‘habersiz’ (10:271), *iñgay-sız* ‘uygun olmayan; rahatsız, kötü’ (11:302), *keçirim-siz* ‘affedilmez’ (14:371), *adep-siz* ‘terbiyesiz, nezaketsiz, zarafetsiz’ (16:414), *belgi-siz* ‘alâmeti, işareti bulunmayan; meçhul, belirsiz’ (16:418), *ılayık-sız* ‘uygunsuz, münasip olmayan, yersiz, gereksiz’ (32:903), *olco-suz* ‘ganimetsiz, avsız, kazançsız’ (34:931).

1.2. İsimden Fiil Yapım Ekleri

“İsimden fiil yapım eki, “isim kök veya gövdelerinden isimden fiil yapım ekleriyle türetilen fiil.” Korkmaz (1992:89).

1.2.1. +A- /+O- «İsimden fiil yapım eki»

“Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanıma sahip olan ekin dudak uyumuna bağlı olarak yuvarlak ünlülü şekilleri de oluşmuştur. Buna göre, /a/, /ı/ ve /u/ ünlüsü taşıyan isimlere +a-; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan isimlere +e-; /o/ ünlüsü taşıyan isimlere +o-; /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyanlara ise ekin +ö- şekli eklenir.” (Çengel 2017:123-124).

+A- /+O- ünsüzle biten isimlere gelerek yapma ve olma ifade eden fiiller yapar: *Boş-o-* ‘müsait olmak’ (4:109). Bu ek, Kırgız Türkçesinde yansıma kelimelere de gelir. Özellikle /t/ ile biten isimlere eklenerek fiil yaptığı ifade edilmektedir: *şıbır-a-* ‘fısıldamak, fısıldayarak konuşmak’ (4:10),

1.2.2. +Ay- /+Oy-,+y- «İsimden fiil yapım eki»

“E.V. Sevortyan’ın fikrine göre, -ay (-az) ekli gövdelerin yayılma alanı Kıpçakça ile sınırlanmaktadır. (bk.Sevortyan, 1962:278). Gerçekten de çağdaş Türk dilleri arasından Kıpçak dilleri daha çok sayıda ekli gövde sayısına sahiptir. -ay (-az) eki alan türemiş kökler arasında sıfatlar üstünlük teşkil etmektedir. -ay (-az) ekli fiiller geçişsizdir ve içerikleri yeni bir nitelik ya da durum kazanmış olan süreçleri bildirirler.” (Şerbak 2016:163).

“Eski Türkçedeki +d-; + ad- / +ed- ekinden gelişen bu ek, Kırgız Türkçesinde daha işlek bir kullanıma sahiptir. Ünlüyle biten isimlere +y-; ünsüzle biten isimlere ise Kırgız Türkçesindeki ünlü uyumuna göre +ay- /+ ey-, +ay- / +öy- şeklinde eklenir.” (Çengel 2017:134).

İsimlere gelerek olma bildiren fiiller yapar: *Çoñ-oy-* ‘büyümek, yaşı ilerlemek’ (1:18).

1.2.3. +dA-, +tA- «İsimden fiil yapım eki»

“Bu ek, tabiat taklidi seslerden, oluş bildiren fiiller yapmakta kullanılır.bu isimler dışındaki sınırlı örneklerde ise, eskiden beri, yapma bildiren fiiller görülmektedir.” (Öner 2013:69-70).

Ek, Kırgız Türkçesinde değişikliğe uğramadan aynı aslı şeklini devam ettirmiştir. Ek, kalınlık-incecik uyumuna uymaktadır.

Bu ek, yapma bildiren fiiller yapar. *İş-te-* ‘çalışmak’ (5:134), *stymık-ta-* ‘saymak, saygı göstermek; şeref vermek, onurlandırmak’ (6:151), *ter-de-* ‘terlemek, ter dökmek’ (6:152), *koltuk-ta-* ‘koluna girmek; koltuklamak’ (7:187), *kıymıl-da-* ‘hareket etmek, kımıldamak’ (7:189), *esep-te-* ‘hesaplamak, hesap etmek’(7:195), *iz-de-* ‘aramak, birini veya bir şeyi bulmaya çalışmak’ (9:232), *büdümük-tö-* ‘müphem, örtülü konuşmak; bulanmak, parlaklığını ve açıklığını yitirmek, kararmak’ (12:314), *koş-to-* ‘eşlik etmek, beraberinde gitmek, arkadaşlık etmek, refakat etmek’ (13:358), *areket-te-* ‘harekete geçirmek; faaliyete geçmek’ (14:369), *kulak-ta-* ‘dinlemek’ (15:384), *arık-ta-* ‘zayıflamak, kurumak’ (23:627), *ır-da-* ‘şarkı söylemek’ (24:651), *muş-ta-* ‘yumruklamak, yumrukla vurmak’ (28:763), *cakın-da-* ‘yakınlaşmak, yaklaşmak’ (28:769), *cük-tö-* ‘yüklemek, sorumluluk yüklemek’ (31:851), *iret-te-* ‘düzenlemek, düzen vermek’ (41:1133), *kuçak-ta-* ‘kucaklamak’ (41:1147), *dayar-da-* ‘hazırlamak’ (43:1200), *zorduk-ta-* ‘baskı, zulüm yapmak, eziyet etmek’ (49:1346).

Ek, Kırgız Türkçesinde yansıma isimlerle işlek kullanılır. *Taşkın-da-* ‘kıyılarından çıkmak; kenarından taşarak dökülmek’ (33:913.1).

1.2.4. +gar-; +kAr- /+kOr- «İsimden fiil yapım eki»

Kırgız Türkçesinde de fazla sıklık göstermeyen bir ektir. Kırgız Türkçesinde ünlüyle biten isimlere g’lı; ünsüzle biten isimlere k’lı şekilleri eklenmektedir. Düzlük- yuvarlaklık, kalınlık- incecik açısından da sağlam bir ektir.

“+gar-; +kAr- /+kOr- eki, isimlerden geçişli eylemler türetir”. (Tekin 2016:84). Uyat-kar- ‘utandırmak, utanç verici bir durumda bırakmak’ (29:809).

1.2.5. +I-/+U- «İsimden fiil yapım eki»

“Bu ek, eski Türk yazı dillerinde kullanılan ve bugün bazı sözlerde donuklaşmış olarak bulunan bir ektir.” (Karaağaç 2018:67).

Ek, Kırgızcada +t-, +i-, +u-,/+ü- şeklinde olup daha işlek bir kullanım gösterir.

Ünsüzle biten tek heceli isimlere özellikle sıfatlara gelerek geçişli ve geçişsiz fiiller yapar. *Caş-* ‘hemen ağlayacak bir durumda bulunmak, gözler yaşarmak; neşe kaçmak’ (1:20).

1.2.6. -L3A- / -L3O- «İsimden fiil yapım eki»

“Ünlüyle biten isim tabanlarına *ekin +la- / +le-, +lo- / +lö-*; tonlu ünsüzle biten isimlere *+da- / +de-, +do- / +dö-*; tonsuzla bitenlere ise *+ta- / +te-, +to- / +tö-* şekli getirilir. Yuvarlak ünlülü şekiller, dudak uyumuna bağlı olarak gelişmiştir. /a/, /ı/, ve /u/ ünlüsü taşıyan isimlere *+la-, +da-, +ta-*; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan isimlere *+le-, +de-, +te-*; /o/ ünlüsü taşıyan isimlere *+lo-, +do-, +to-*; /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyanlara ise *+lö-, +dö-, +tö-* ekleri getirilir. /r/ ile biten isimler, ünsüz uyumuna bağlı olarak gelişen *d’li* şekillerle birlikte *l’li* şekilleri de alabilmektedirler.” (Ercilasun 2012:505).

-L3A- / -L3O- eki, isimlerden yapma ve olma bildiren fiiller yapar. Bu isimler soyut ve somut isimlerden, sıfatlardan veya yansıma isimlerden oluşabilmektedir: *Tarbiya-la-* ‘terbiye etmek, eğitmek, eğitim vermek’ (2:24), *kapa-la-* ‘üzmek, kaygı çektirmek’ (2:27), *sıy-la-* ‘saymak, değer vermek, saygı göstermek, saygılı olmak’ (6:154), *oy-lo-* ‘düşünmek, akıldan geçirmek, göz önüne getirmek’ (2:44), *karız-da-* ‘borçlanmak’ (4:102), *ıza-la-* ‘kışkırtmak; kızdırmak’ (6:149), *zar-la-* ‘yalvarıp yakarak isteğini, dileğini söylemek’ (6:150), *süy-lö-* ‘konuşmak, bir dilin kelimeleriyle düşüncesini sözlü olarak anlatmak’ (9:242), *naçar-la-* ‘hâlsizleşmek, dermansızlaşmak, takatten düşmek, kötüleşmek’ (10:274), *atake-le-* ‘babacığım diye hitap etmek’ (11:278.1), *apake-le-* ‘anne, anne’ diye seslenmek, hitap etmek’ (11:278.2), *uu-la-* ‘*mec.* zehirlemek, acı, sıkıntı, üzüntü vermek, içini kemirmek’ (11:290), *künö-lö-* ‘suçlamak, suç işlediğini öne sürmek’ (13:352), *sooda-la-* ‘satmak, bir değer karşılığında bir malı alıcıya vermek’ (16:416), *taş-ta-* ‘bırakmak’ (19:508), *erke-le-* ‘şımarmak’ (20:552), *plan-la-* ‘planlamak’ (20:555), *belgi-le-* ‘tayin etmek, kararlaştırmak’ (22:611), *kıyın-da-* ‘zorlaşmak, güçleşmek’ (24:677), *sıymık-ta-* ‘saymak, saygı göstermek; şeref vermek, onurlandırmak’ (26:706), *may-la-* ‘ıslatmak, mutlu bir olayı yeme içme ile kutlamak’ (26:707), *su-la-* ‘düşmek; devrilmek’ (26:709), *cakın-da-* ‘yakınlaşmak, yaklaşmak’ (27:747), *töpöş-tö-* ‘dövmek’ (30:816), *ter-de-* ‘terlemek, ter dökmek’ (33:904), *şaşkalak-ta-* ‘acele etmek, aceleci davranmak, sabırsızlık etmek’ (40:1126), *kayta-la-* ‘tekrarlamak, yinelemek’ (43:1192), *tamaşa-la-* ‘ zevk duyarak bakmak; alaya almak, eğlenmek’ (44:1219), *kam-da-* ‘hazırlamak’ (44:1247), *bağıt-ta-* ‘yönlendirmek’ (44:1221.1), *caman-da-* ‘kötülemek’ (44:1221.2), *orun-da-* ‘yerine getirmek; istenileni, gerekeni Yapım’ (46:1280), *kuttuk-ta-* ‘kutlamak, tebrik etmek’ (46:1289), *bayan-da-* ‘anlatmak, betimlemek, tasvir etmek’ (47:1307), *tuman-da-* ‘sis çökmek; bulanık görmek’ (48:1332), *kapa-la-* ‘üzmek, kaygı çektirmek’ (48:1340), *caza-la-* ‘cezalandırmak’ (51:1412).

1.2.7. +L3A-n- /+ L3O-n- «İsimden fiil yapım eki»

“+IA- ekiyle kurulmuş geçişli ve geçişsiz fiillerin bazıları *-n-* dönüşlülük ekiyle genişletilerek *+IAn-* biçiminde kaynaşmış ve bir birleşik ek oluşturmuştur. Bu ek *+la* biçiminde yalın olarak kullanılamamaktadır. *+IA-* eki kökten ayrılıp *-n-* ekiyle kaynaştığı için ister istemez *+IAn-* biçiminde addan fiil türeten bir birleşik ek olarak ortaya çıkmıştır.” (Öner 2013:56).

Ek ve deyişkeleri ünlü- ünsüz uyumlarına uymakta olup örnekleri aşağıda verilmiştir:

+L3A-n- /+ L3O-n- eki, *+IA-* ekinin dönüşlülük durumunu üstlenmiş şeklidir. Eylemi, özneye dönen ya da özne tarafından kendine yapılan anlamı vermektedir. *Kanaat-tan-* ‘tahmin edilmek; kanatlanmak’ (18:496), *namıs-tan-* ‘utanmak; gücenmek, küsmek’ (19:523), *açuu-lan-* ‘hiddetlenmek, kızmak, öfkelenmek’ (30:821), *kıyal-dan-* ‘hayal kurmak; düşünmek, akıldan geçirmek’ (40:1097), *üy-lön-* ‘evlenmek, yuva kurmak (erkekler için)’ (40:1121), *ses-ten-* (45:1249), *areket-ten-* ‘gayret etmek, çabalamak’ (45:1257), *toklun-dan-* ‘sevinmek, heyecanlanmak’ (46:1281).

1.2.8. +L3A-ş- / +L3O-ş- «İsimden fiil yapım eki»

“+IA- ekiyle kurulmuş geçişli ve geçişsiz fiillerin bazıları *-ş-* dönüşlülük veya işteşlik ekiyle genişletilerek *+IAş-* biçiminde kaynaşmış ve bir birleşik ek oluşturmuştur.” (Küçük 2015:219).

+L3A-ş- / +L3O-ş- bu ekle kurulan fiillerde genellikle ‘dönüşme, kendi kendine oluşma’ özelliği hâkimdir. *Dos-toş-* ‘arkadaş, dost, ahbab olmak’ (18:488).

1.2.9. +r-; +Ar- / +Or- «İsimden fiil yapım eki»

“Tarihî yazı dillerinde isimden geçişsiz fiiller yapan bu ek Kırgız Türkçesinde ünlüyle biten isimlere +r-; / a/, /ı/ ve /u/ ünlüsü taşıyan isimlere +ar-; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan isimlere +ör-; /o/ ünlüsü taşıyanlara +or- /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyanlara +ör- şeklinde gelmekte olup +or- / +ör- şekilleri Kırgızcadaki dudak uyumuna bağlı olarak gelişmiştir.

+r-; +Ar- / +Or- bu ek isimlere, özellikle vasıf isimlerine gelerek olma bildiren fiiller yapar: *Kaygı-r-* ‘kaygılanmak, üzölmek, tasa duymak’ (10:273).

1.2.10. +sİrA-, +sÜrA- «İsimden fiil yapım eki»

“Bir şeyi kaybetme, yokluğunu hissetme, ondan uzaklaşma anlamında fiiller yapar. Yuvarlak ünlü şekiller, dudak uyumu sonucunda ortaya çıkmıştır.” (Ercilasun 2012:505).

Ek, ünlü uyumları açısından da sağlamdır.

Çalışmamızda, ekle ilgili tek örneğe rastladık: *Calgız-sıra-* ‘kendini yalnız hissetmek’ (2:37).

1.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri

Korkmaz, (TLG)’i adlı eserinde fiilden fiil Yapım eki, Kırgızca -etişten tundu atooç- için “Fiilden Türeme isim fiil kök ve gövdelerinden fiilden isim yapım ekleriyle türetilmiş isim” tanımını getirmiştir. (Korkmaz 1992:62).

1.3.1. Ak/-Ok «Fiilden isim yapım eki»

“-ak,/a/,/ı/ ve /u/ ünlüsü taşıyan fiillere; -ek, /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyanlara; -ok, /o/ ünlüsü taşıyanlara; -ök, /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyanlara eklenir. Yuvarlak ünlü ekler, dudak uyumu sonucu gelişmiş şekillerdir.” (Çengel 2017:136).

-Ak/-Ok eki, bir işi veya hareketi yapanı ifade eder: *Salpay-ak* ‘serseri, belli bir işi ve yeri olmayan, başıboş, hayta’ (29:504),

Soyut isimler yapar : *Tüşün-ük* ‘izah, kavram, konsept; bilgi (29:788), *kön-ük* ‘alışkanlık, yordam, âdet’ (31:839), *car kır-ak* ‘parlak, ışıltılı, parıltı, pırıltı’ (40:1125).

1.3.2. -ç «Fiilden isim yapım eki»

“Ünsüzle biten fiil tabanlarına doğrudan doğruya, bazılarında ise /ı/,/i/,/u/, /ü/ bağlantı ünlülerinden birini alarak eklenir.

Daha çok dönüşlü eylemlere getirilen ek, aşırılık bildirmekte olup oluşturduğu adlar, yapanı, yapılanı veya hareket hâlini göstermektedir: *işen-i-ç* = *işenim* ‘güven’ (35:959).

1.3.3. -gA, -gö «Fiilden isim yapım eki»

“Bu ek, özellikle /-l-/ pasiflik ekini almış fiil tabanlarına gelir. Ekin yuvarlak ünlü şekli, dudak uyumuna bağlı olarak gelişmiştir. Kırgız gramerlerinde söz konusu ek, pasiflik ekiyle birlikte değerlendirilmiş; -ilga /-ilge şeklinde verilmiştir. Fazla işlek bir ek değildir.” (Çengel 2017:139).

-gA, -gö eki, nesne isimleri yapar: *casal-ga* ‘süs, bezek, süs, püs’ (47:1294).

1.3.4. -GAk/ -GOk «Fiilden isim yapım eki»

Tarihî metinlerde az kullanılan ek, Kırgız Türkçesinde de işlek değildir. Tonlu ünsüzle biten fiillere -gak / -gek /-gok /-gök tonsuzla biten fiillere ise -kak / -kek ; -kok/-kök şeklinde eklenmektedir.

-GAk/ -GOk eki, nesne isimleri ve vasıf isimleri yapar: Bat-kak ‘batak, çamur’ (27:751).

1.3.5. -GI/-GU «Fiilden isim yapım eki»

“Bu ek ünsüzü uyumuna girerek tonluyla biten fiillere -gı/-gi, -gu/-gü; tonsuzla biten fiillere -kı/-ki,-ku/-kü şeklinde eklenir. Ekin, ünlü uyumuna da girdiği görülür.” (Ercilasun 2012:503).

-GI/-GU fiilin anlamıyla bağlantılı isimler yapar: Kül-kü ‘gülme, kakhaha’ (38:1052).

1.3.6. GIs/-GUs «Fiilden isim yapım eki»

“Tonlu ünsüzle biten fiillere -gıs/-gis, -gus/güs, tonsuzla biten fiillere -kıs/-kis,-kus/-küs ekleri getirilir. Bu ek, -GI/-GU fiilden isim Yapım eki ile +sIZ/ +sUz olumsuzluk ekinin birleşmesinden oluşmuştur. (Çengel 2017:142).

Ek ünlü uyumları açısından da sağlamdır.

-GIs/-GUs eki, fiilden olumsuz anlamda vasıf isimleri yapar: körün-güs ‘görünmez’ (48:1429).

1.3.7. -k- «Fiilden isim yapım eki»

Ünlüyle biten fiil köklerine ek doğrudan doğruya eklenir. Ünsüzle biten fiiller ise ünlü uyumuna göre /ı/,/i/,/u/,/ü/ bağlantı ünlülerinden birini almaktadır.

-k- eki, fiilin bildirdiği hareketin sonucu olan isimleri ve sıfatları türetir: böl-ük ‘bölük, kısım; parça’ (26:701).

Aynı ek nesne isimleri de yapar: *estel-ik* ‘hatıra, anı; hatırlama’(23:638).

1.3.8. –m «Fiilden isim yapım eki»

Ünlüyle biten fiil tabanlarına –m şeklinde; ünsüzle biten fiil tabanlarına ise /ı/, /i/, /u/,/ü/ bağlantı ünlülerini alarak eklenmektedir.

-m eki, eklendiği fiilin anlamıyla bağlantılı isimler yapar: *Bil-im* ‘bilim, ilim’ (6:150).

1.3.9. -ma /-mo «Fiilden isim yapım eki»

“Bu ek, /a/,/ı/ ve /u/ ünlüsü taşıyan fiillere -ma; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan fiillere, me; /o/ ünlüsü taşıyanlara, mo; /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyanlara, mö şeklinde gelir. Ekin, mo/,mö şekli Kırgızcadaki güçlü dudak uyumuyla gelişmiştir. Bu ek, mastar eki olarak kullanılmaz.” (Çengel 2017:143).

-ma /-mo eki, Kırgız Türkçesinde fiil ismi yapan ek -OO /-UU olup –mA / -mO, fiilden kalıcı isimler yapar: *böl-mö* ‘oda; kendisinden önce sayı gelince ‘odali’ anlamını verir’ (1:1).

1.3.10. -ñkI/ -ñkU < -n-kI/ -n-kU; -kI /-kU «Fiilden isim yapım eki»

“Ekinin dönüşlü fiil tabanlarından yaptığı isimler de vardır ancak dönüşlülük ekinin bazı örneklerde genizleştiği görülmektedir. Ünlüyle biten fiillere doğrudan doğruya, ünsüzle biten fiillere ise ünlü uyumuna göre bağlantı ünlüsü alarak eklenir. Kırgız Türkçesinde işlek bir kullanım gösterir.” (Çengel 2017:140).

Ek tüm değişkeleri ile birlikte ünlü- ünsüz uyumlarına uymaktadır.

ñkI/ -ñkU < *-n-kI/ -n-kU*; *-kI /-kU* eki, fiillere gelerek vasıf isimleri yapar: *Cılmayıñkı* ‘gülümseyen, gülümser durumda’ (38:1059).

1.3.11. -OOç(u) /- UUçU «Fiilden isim yapım eki»

Fiil tabanlarına *-ooçu/-ööçü*, *-uuçu/-üüçü* şeklinde yuvarlak ünlülü olarak eklenmektedir. Fiilden isim yapan *-OO /-UU* ekiyle +Çı /+Çu fiilden isim yapım ekinin birleşiminden oluşmuştur.

Ek, kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uyumludur.

-OOç(u) /- UUçU eki, fiillere gelerek işi yapmanı bildirir. *ok-uuçu* ‘öğrenci, talebe’ (5:123).

1.3.12. -ş «Fiilden isim yapım eki»

Ünlüyle biten fiillere doğrudan doğruya; ünsüzle biten fiillere ise damak ve dudak uyumuna göre /ı/, /i/, /& u/, /ü/ bağlantı ünlülerinden birini alarak eklenmektedir.

-ş eki, fiil kök veya tabanlarının tamamına gelerek fiil ismi yapar: *Kal-ı-ş** ‘kalış, kalma durumu’ (12:327), *aylandır-ı-ş** ‘döndürme’ (13:360), *cer-ı-ş** ‘beğenmeme, hor görme’ (14:373), *kıl-ı-ş** ‘kılış, Yapım, etme’ (15:383), *tiy-i-ş* ‘sataşma, rahatsız edici davranışta bulunma’ (16:415), *soodola-ş* ‘satma, bir değer karşılığında malı alıcıya verme’ (16:416), *kötör-ü-ş** ‘kaldırma’ (24:667), *çöldö-ş* ‘susama, su içme gereksinimi duyma’ (26:705), *muştā-ş* ‘dövüş, tokat, yumruk, tekme gibi saldırılarıyla yapılan kavga’ (28:763), *al-ı-ş* ‘alış, alma durumu’ (30:835), *unçug-u-ş* ‘ses çıkarma, seslenme, konuşma’ (32:872), *caratıl-ı-ş* ‘doğa, tabiat, yaratılış’ (35: 976).

Bu ek, kalıcı isimler de yapmaktadır. *cür-üş-* ‘kişiyi özgü davranış, durum, hâl, hareket’ (5:133).

1.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri

“Fiilden fiil Yapım eki, fiil kök veya gövdelerinden fiil yapan ek” (Korkmaz 1992:62).

Fiil kök veya gövdelerinden fiil yapan ek tanımından hareketle Kırgızcada fiilden fiil yapım eki için mevcut fiil kök ve gövdelerine yeni müstakil ekler getirilmek suretiyle anlam bakımından farklı sözcükler oluşturma tanımını getirilebilir.

1.4.1. -BA- / -BO- «Fiilden fiil yapım eki»

“Tonluyla biten fiillere b’li, tonsuzla biten fiillere p’li şekiller kullanılır. Kırgız Türkçesindeki damak ve dudak uyumunu dikkate aldığımızda /a/, /ı/, /e/ ve /u/ ünlüsü taşıyan fiillerden sonra -ba-, -pa-; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan fiillerden sonra -be-, -pe, /o/ ünlüsü taşıyan fiillerden sonra -bo-, -po-, /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyanlardan sonra -bö-, -pö- şekilleri eklenir.” (Çengel 2017:148).

-BA- / -BO- eki, bütün fiillere gelerek olumsuzluk ifade eder: *Çıda-ba-* ‘dayanamamak, güç bir duruma katlanamamak, tahammül edememek, sabredememek’ (2:33), *calgızsrat-pa-* ‘yalnız bırakmak’ (2:37), *kaytar-ba-* ‘geri vermemek’ (2:43), *unçuk-pa-* ‘ses çıkarmamak, seslenmemek, konuşmamak’ (2:45), *al-ba-* ‘almamak’ (3:59), *ant-pe-* ‘yemin etmemek’ (3:66), *bilin-be-* ‘bilinmemek’ (3:77), *kıynal-ba-* ‘üzülmek, acı çekmek’ (4:90), *bar-ba-* ‘varmamak, gitmemek’ (5:69), *süylö-bö-* ‘söylememek’ (6:144.1), *aç-pa-* ‘açmamak’ (6:144.2), *sıyla-ba-* ‘saymamak, değer vermemek, saygı göstermemek’ (6:154), *colo-bo-* ‘yaklaşmamak, yakınlaşmamak’ (6:158), *cetiş-be-* ‘yetişmemek’ (6:165), *bol-bo-* ‘olmamak’ (7:169), *ber-be-* ‘vermemek’ (7:171), *bil-be-* ‘bilmemek’ (7:174), *kuu-ba-* ‘kovmamak’ (7:193), *kıymıl-da-ba-* ‘kıyılamamak, hareketsiz kalmak’ (8:189), *bakır-ba-* ‘bağırmmamak’ (8:198), *ket-me-* ‘gitmemek’ (8:199), *işte-be-* ‘çalışmamak’ (8:202), *cür-bö-*

'yürümek' (8:209), *uk-pa-* 'duymamak, işitmek' (8:218), *sal-ba-* 'Yapımmak, inşa etmek' (8:223), *izde-be-* 'aramamak, birini veya bir şeyi bulmaya çalışmamak' (9:232), *oylo-bo-* 'düşünmemek' (9:235), *kör-bö-* 'görmemek' (9:244), *ülgür-bö-* 'yetişmemek, ulaşmamak' (9:246), *kal-ba-* (*yard.f.*) *kal-*'dan 'olumsuzluk eki almış fiilden sonra gelerek konuşanın fikrini pekiştirir' (10:250), *bayka-ba-* 'fark etmemek; dikkat etmemek' (10:253), *tabal-ba-* 'bulmamak' (10:265), *ket-pe-* 'gitmemek' (11:297), *işen-be-* 'inanmamak' (11:300), *çık-pa-* 'çıkılmamak' (12:322), *iç-pe-* 'içmemek' (12:326), *kir-be-* 'girmemek' (12:331), *tüşün-bö-* 'anlamamak, kavramamak' (13:343), *koştoş-bo-* 'vedalaşmamak' (13:358), *tap-pa-* 'bulmamak' (15:391), *cet-pe-* 'ulaşmamak, varmamak' (15:401), *takı-ba-* 'sormamak, tekrar tekrar sormamak, inceliklerini detaylarını sormamak' (16:411), *uyal-ba-* 'utanmamak' (16:416), *capış-ba-* 'yapışmamak' (16:420), *kutul-ba-* 'kurtulamamak, özgürlüğe kavuşmamak' (16:431), *kork-po-* 'korkmamak' (17:456), *sura-ba-* 'sormamak, birine herhangi bir soru sorarak bilgi istememek' (17:460), *açuulan-ba-* 'sinirlenmemek, hiddetlenmemek, öfkelenmemek' (18:475), *çorbulat-pa-* 'atın dudaklarına kısaç vurdurmamak' (18:483.1), *dostoş-po-* 'arkadaş, ahbap olmamak' (18:489), *asıl-ba-* 'asılmamak' (18:490), *körüş-pö-* 'görüşmemek' (19:520), *namıstan-ba-* 'utanmamak' (19:523), *şıbıraş-pa-* 'fisıldeşmemek' (20:540), *kıl-ba-* 'yapmamak, etmemek' (20:550), *kaltır-ba-* 'bırakmamak, terk etmemek' (21:563), *özgörü-bö-* 'değişmemek' (21:573), *ooru-ba-* 'hastalanmamak' (23:628), *ızalant-pa-* 'gücendirmemek, küstürmemek' (23:632), *kıy-ba-* 'acımamak' (23:634), *canıl-ba-* 'yanılmamak' (23:637), *talık-pa-* 'yorulmamak, takatten düşmemek' (23:648), *kiygiliş-pe-* 'karışmamak, müdahale etmemek, araya girmemek' (24:661), *adaş-pa-* 'kaybolmamak' (24:662), *maktan-ba-* 'övmemek, methetmemek' (24:663), *tiy-be-* 'değmemek, temas etmemek' (25:686), *otur-ba-* 'oturmamak' (26:708), *koy-bo-* 'koymamak, bırakmamak' (28:756), *katış-pa-* 'katılmamak' (28:767), *aldır-ba-* 'aldırmamak' (28:769), *cat-pa-* 'yatmamak' (29:803.1), *ardant-pa-* 'utandırmamak, kepaze etmemek' (29:803.2), *töpöştö-bö-* 'dövmemek' (30:818), *tiy-ba-* 'durdurmamak, yasaklamamak' (30:822), *biş-pa-* 'pişmemek, olgunlaşmamak' (30:836), *et-pe-* (*yard.f.*) 'Yapımmak, etmemek' (31:863.1), *kara-ba-* 'bakmamak' (31:863.2), *unçuguş-pa-* 'ses çıkarmamak, seslenmemek, konuşmamak' (32:872), *terdet-pe-* 'terletmemek, ter döktürmemek' (33:904), *tüz-bö-* 'kurmamak, Yapımmak, oluşturmamak' (33:905), *uyatkar-ba-* 'utandırmamak; kınamamak, ayıplamamak' (34:936), *buz-ba-* 'bozmamak' (35:980), *üyrot-pö-* 'öğretmemek' (37:1016), *üyron-bö-* 'öğrenmemek' (37:1018), *boşo-bo-* 'boşalmamak, eli değmemek' (42:1173), *caz-ba-* 'yazmamak' (42:1179), *bezilde-be-* 'telaşlanmamak' (43:1216), *aşık-pa-* 'acele etmemek' (44:1234), *cak-pa-* 'beğenilmemek, hoş gitmemek' (45:1255), *areketten-be-* 'gayret etmemek, çabalamamak' (45:1257.2), *öl-bö-* 'ölmek' (47:1302), *üz-bö-* 'koparmamak, kırmamak' (47:1309), *teñel-be-* 'benzetmemek, karşılaştırmamak' (48:1336), *kapalan-ba-* 'üzülmek, kaygılanmamak' (48:1340), *öt-pö-* 'geçmemek' (49:1348), *küygüz-bö-* (49:1353), *süykön-bö-* 'takılmamak' (49:1354), *şaş-pa-* 'acele etmemek; telaşlanmamak' (49:1364), *tanı-ba-* 'tanımamak' (50:1378), *ıy-la-ba-* 'ağlamamak' (50:1389).

1.4.2. *Dİr-/Dur-* «Fiilden fiil yapım eki»

İki ayrı ettirgenlik ekinin kaynaşmasından oluşan, ünlü ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz biçimde girebilen –*Dİr-/Dur-* eki, Kırgız Türkçesinde canlı bir ektir. Kalınlık incelik uyumuna uyan ek ünsüz uyumu açısından da bir istisnası haricinde sağlamdır. Tonluyla biten fiillere *-dır-/dir-*, *-dur-/dür-*; tonsuzla biten fiillere *-tur-/tir-*; *-tur-/tür-* ekleri gelmekte olup sadece /l/ ile biten bazı fiillerden sora ünsüz uyumunun bozulduğu görülür.

-Dİr-/Dur- eki, ettirgen fiiller yapmaktadır: *Sal-dır- (ett.) sal-* 'Yapımmak, inşa ettirmek' (5:111), *ayt-tur- (ett.) ayt-* 'söylenmek, demek' (7:185), *kaanattan-dır- (ett.) kaanattan-* 'tatmin eylemek' (18:496), *planlaş-dır- (ett.) planlaş-* 'planlaştırmak' (20:555), *kal-tur- (ett.) kal-* 'bırakmak, terk etmek' (21:563), *özdöş-tür- (ett.) özdöş-* 'özleştirmek, benimsemek, kendisinininki saymak' (23:641), *kel-tir- (ett.) kel-* 'getirmek, gelmeye müsaade etmek' (23:648), *al-dır- (ett.) al-* 'aldırmak' (28:669), *öl-tür- (ett.) öl-* 'öldürmek' (29:801).

Bu ekin -n- dönüşlülük eki ve diğer ettirgenlik eklerinden sonra kullanıldığı da görülür: *Tüşün-dür- (ett.) түşün-* 'anlatmak, açıklamak' (7:178), *sagın-dır- (ett.) sagın-* 'özlemek' (38:1037).

1.4.3. -gIr-/-kIr- «Fiilden fiil yapım eki»

İşlek olmayan bir ektir. Ek, ünlü uyumuna göre kalın ünlülerden sonra kalın sıralı, ince ünlülerden sonra ince sıralı olarak eklenir.

-gIr-/-kIr-eki, geçişsiz fiillerden geçişli fiiller yapar: *Cet-kir-(ett.)cet-*‘yetiştirmek’ (3:72).

1.4.4. -GIz-/-GUz «Fiilden fiil yapım eki»

Tarihî yazı dillerinde sınırlı örneği olan bu ek, Kırgız Türkçesinde de fazla işlek değildir. Tonluyla biten fiillerden sonra g’li; tonsuzla biten fiillerden sonra k’li şekiller eklenmektedir.

Ek ve değişkenleri, küçük ünlü uyumu ve büyük ünlü uyumu açısından sağlamdır.

-GIz-/-GUz eki, geçişsiz fiillerden geçişli, geçişli fiillerden ise ettirgen fiiller yapar: *Tiy-giz-*‘değdirmek, temas ettirmek’ (8:219), *otur-guz-* ‘oturtmak’ (24:666), *bil-giz-* ‘bildirmek, haberdar etmek, öğretmek’ (28:756), *tur-guz-* ‘dikmek; kaldırmak, uyandırmak’ (28:760), *küy-güz-* ‘yakmak’ (49:1353), *kir-giz-(ett.) kir-* ‘içeriye sokmak, girdirmek, girmeye zorlamak’ (49:1365).

1.4.5. -Göz- «Fiilden fiil yapım eki»

Tarihî Türk yazı dillerinde işlek olmayan bu eke, Kırgız Türkçesinde de seyrek olarak rastlanmaktadır.

Çalışmamızda tek bir örneğine rastladığımız sözcükten hareket edersek -Göz eki tonlu-tonsuz ve ünlü uyumlarına uyuyor gözükmektedir: *Öt-köz-* = *ötkör-* ‘geçirmek, geçmeye zorlamak’ (6:166).

1.4.6. -k- «Fiilden fiil yapım eki»

“Eski Türkçede birkaç örnekte geçen ek, Kırgız Türkçesinde sıklık göstermez. Bu ek, ünsüzle biten tek heceli fiillere gelir ve ünlü uyumuna göre /ı/,i/,u/,ü/ bağlantı ünlülerinden birini alır.” (Çengel 2017:150).

-k- eki, tek heceli fiil köklerinden anlamı pekiştirilmiş ‘olma’ fiilleri türetir: *Keç-i-k-* ‘gecirmek’ (45:1274), *tal-ı-k-* ‘yorulmak, takatten düşmek, bitkin bir hale gelmek’ (23:648).

1.4.7. -kar-, -kör- «Fiilden fiil yapım eki»

Fazla işlek değildir. Ek, ünlü uyumuna göre kalın ünlülerden sonra kalın sıralı, ince ünlülerden sonra ince sıralı şeklinde eklenir.

-kar-, -kör- eki, /s/ ve /t/ ile biten geçişsiz fiillere gelerek bu fiilleri geçişli yapar: *Öt-kör-(ett.)öt-* ‘geçirmek, geçmeye zorlamak’ (2:41).

1.4.8. -l- «Fiilden fiil yapım eki»

“Kırgızcada ‘tuyuk mamile’ adı verilen edilgen çatı eki, genellikle -l-; bazen de -n- dir. Ünlülerden sonra genellikle -l- bazen de -n- gelir. Ayrıca, -n- eki, /l/ ile biten fiillerden sonra kullanılır. -l- eki, diğer ünsüzlerle biten fiillerden sonra /ı/,i/,u/,ü/ bağlantı ünlülerinden birini alarak eklenir. (Çengel 2017:152).

-l- eki, pasif ve meçhul fiiller yapar: *Aç-ı-l-* ‘açılmak’ (1:2.1), *ug-u-l-* ‘işitilmek, duyulmak’ (1:2.2), *cıg-ı-l-* ‘yıkılmak’ (2:35), *casa-l-* ‘yapılmak’ (4:81), *kıyna-l-* ‘azap çekmek’ (4:90), *çog-u-l-*

‘toplanmak, bir araya gelmek’ (6:145), *buz-u-l-* ‘bozulmak’ (7:170), *as-ı-l-* ‘asmak’ (15:386), *tab-ı-l-* ‘bulunmak’ (18:487), *köş-ü-l-* ‘mayışmak, gevşemek, sakinleşmek *edl.*’ (19:510), *unut-u-l-* ‘unutulmak’ (19:517), *cara-l-* ‘oluşmak, ortaya çıkmak, meydana gelmek’ (20:542), *özgör-ü-l-* ‘özgör-değişmek, tahavvul etmek, başkalaşmak *edl.*’ (21:573), *este-l-* ‘hatırlanmak, anımsanmak’ (23:638), *kısta-l-* ‘zorlanmak, mecbur edilmek’ (24:670), *karma-l-* ‘tutulmak, ele alınmak’ (25:694), *kuy-u-l-* ‘*koy- edl.* dökmek, sıvı veya tane durumunda olan şeyleri buldukları yerden başka bir yere boşaltmak’ (26:700), *ez-i-l-* ‘ezilmek’ (28:669), *cıyna-l-* ‘toplanmak’ (28:777), *ber-i-l-* ‘verilmek’ (29:805), *coy-u-l-* ‘yok edilmek, mahvedilmek, ortadan kaldırılmak’ (32:879), *bag-ı-l-* ‘bakılmak’ (33:903), *tüz-ü-l-* ‘kurulmak, yapılmak, oluşturulmak’ (33:906), *oño-l-* ‘düzeltilmek, düzgün duruma getirilmek’ (34:936), *carat-ı-l-* ‘yaratılmak, ortaya çıkarılmak, meydana getirilmek, inşa edilmek’ (35:876), *ayt-ı-l-* ‘söylenilmek, denilmek’ (35:969), *uç-u-l-* (36:1003), *ayda-l-* ‘sürülmek’ (37:1010), *kag-ı-l-* ‘vurulmak, çalınmak, ses çıkarılmak’ (37:1012), *koş-u-l-* ‘karışmak, bir araya gelmek, katılmak’ (37:1033), *oyno-l-* ‘oyunmak’ (44:1237), *casa-l-* ‘yapılmak, herhangi bir işin bitirilmesi, yerine getirilmek’ (47:1294), *teñe-l-* ‘denk gelmek, müsavi olmak’ (48:1336).

1.4.9. -n- «Fiilden fiil yapım eki»

Dönüşlü çatı eki olan *-n-*, ünlüyle biten fiillere doğrudan doğruya eklenirken ünsüzle biten fiillerde ek, Kırgız Türkçesindeki ünlü uyumuna göre /ı/,/i/,/u/,/ü/ bağlantı ünlülerinden birini almaktadır.

-n- eki, fiildeki oluş ve kılışın doğrudan doğruya özneye dönüşünü gösteren, öznenin bir işi kendi kendine yaptığını belirten fiil çatısı ekidir: *Cam-ı-n-* ‘örtünmek, kendi üzerine bir şey örtmek, bürünmek’ (1:3), *cul-u-n-* ‘bulduğu yerden ileri doğru atılmak, fırlamak, ilerlemek’ (7:195), *kapala-n-* ‘üzüntü duymak, kaygılanmak, tasalanmak’ (2:27), *bezele-n-* ‘telaşlanmak, çok kaygılanmak, kıvrınmak’ (2:48.1), *üşkür-ü-n-* ‘oflamak, of çekmek’ (2:48.2), *ızala-n-* ‘gücenmek, küsmek’ (6:149), *kiy-i-n-* (*dön.*) *kiy-* ‘giyinmek’ (9:235), *iñgaysızda-n-* ‘mahcup olmak’*(11:302), *büdümiüktö-n-* (*dön.*) *büdümiüktö-* ‘bulanmak, parlaklığı ve açıklığı yitirmek, kararmak’ (12:314), *ayla-n-* ‘dönmek, dolanmak’ (12:322), *kara-n-* (*dön.*) *kara-* ‘bakılmak’ (13:342), *süy-ü-n-* (*dön.*) *süy-* ‘sevinmek’ (14:366), *arekette-n-* ‘gayret etmek, çabalamak’ (14:369), *il-i-n-* (*dön.*) *il-* ‘asılmak’ (15:384), *sal-ı-n-* (*dön.*) *sal-* ‘herhangi bir işi vermek, görevlendirilmek, bir iş için gönderilmek’ (15:385), *oylo-n-* (*dön.*) *oylo-* ‘düşünmek, akıldan geçirmek, göz önüne getirmek’ (16:419), *sakta-n-* (*dön.*) *sakta-* ‘saklamak, korumak, esirgemek’ (23:640), *emgekte-n-* ‘çalışmak, emek harcamak’ (23:648), *makta-n-* (*dön.*) *makta-* ‘övülmek, methedilmek’ (24:663), *mayla-n-* (*dön.*) *malya-* ‘yağlanmak’ (26:707), *silk-i-n-* ‘sililmek’ (32:879), *iñgıra-n-* ‘yavaşça inlemek’ (33:912), *bayla-n-* (*dön.*) *bayla-* ‘bağlanmak, düğümlenmek’ (48:1344), *süykö-n-* ‘sürtünmek’ (49:1354).

-n- eki edilgenlik yapım ekinin işlevini de yüklenir. Ünlüyle biten bazı fiillerden; ayrıca, /l/ ünsüzüyle biten fiillerden sonra gelen *-n-* eki, bu işlevde kullanılır: *Kör-ü-n-(edl.)* ‘görünmek’ (1:9).

1.4.10. -r-, -ar- «Fiilden fiil yapım eki»

-r-: Kırgız Türkçesinde özellikle /ç/,/ş/ ve /t/ ile biten fiil tabanlarına ünlü uyumuna göre /ı/,/i/,/u/,/ü/ bağlantı ünlülerinden birini alarak eklenmektedir. *-ar-* eki ise özellikle /k/ ve /t/ ile biten tek heceli fiillere gelmektedir.

-r- eki, geçişsiz fiillerden geçişli; geçişli fiillerden sonra ise ettirgen fiiller yapar: *Kayt-ar-* ‘geri döndürmek; geriye göndermek, yollamak’ (2:43), *çıg-ar-* ‘çıkarmak, göndermek, yollamak’ (6:146), *boz-ar-* ‘yüzün rengi solmak, kül rengine girmek’ (7:174), *kız-ar-* ‘kızarmak’ (13:339), *büt-ü-r-* ‘bitirmek, tamamlamak, sonuçlandırmak’ (15:410), *kıska-r-* ‘kısalmak, kısa duruma gelmek’ (17:464), *çögö-r-* (20:530), *bıış-ı-r-* ‘pişirmek’ (30:835), *kaç-ı-r-* ‘kaçırmak, elden çıkarmak’ (41:1151).

1.4.11. -ş- «Fülden fiil yapım eki»

“Kırgız Türkçesinde bu ek, koş mamile başlığı altında ele alınmıştır. Çok sık bir kullanım gösteren ek, ünlüyle biten fiillere -ş-; ünsüzle biten fiillere /ı/,/i/,/u/,/ü/ bağlantı ünlülerinden birini alarak eklenir. (Korkmaz 1992:92).

Ek, kalınlık- incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarına uymaktadır.

-ş- eki, fiil kök veya tabanlarına gelerek hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı ya da toplu olarak yapıldığını gösteren ve işteş çatı kuran ektir: *Ket-i-ş-* ‘ket- işteş. gitmek, beraber gitmek’ (2:40), *kel-i-ş-* ‘kel- işteş. gelmek, birlikte gelmek’ (3:63), *ber-i-ş-* ‘ber- işteş. vermek, birden fazla kişiye bir şey vermek’ (5:232), *işte-ş-* ‘işte- işteş. çalışmak, birlikte çalışmak’ (5:134), *bol-u-ş-* ‘birinden yana olmak, birine taraftar, yandaş olmak’ (6:160), *cet-i-ş-* ‘yeterli, yeterince yeteri kadar olmak, kâfi gelmek’ (20:552), *süylö-ş-* ‘konuşmak, birisi veya birileriyle konuşmak, sohbet etmek’ (9:242), *ku-ı-ş-* ‘kılmak, Yapımk, birlikte Yapımk’ (12:324), *koşto-ş-* ‘vedalaşmak’ (13:358), *şıbıra-ş-* ‘fısıldaşmak, fısıldaşarak konuşmak’ (20:541), *planla-ş-* ‘planlaştırmak’ (20:555), *tire-ş-* ‘dövüşmek, çatışmak, kavga etmek’ (24:662), *kir-i-ş-* ‘girmek, birlikte girmek’ (27:747), *öltür-ü-ş-* ‘öldürmek, birlikte birini öldürmek’ (29:801), *özdö-ş-* ‘tarla, arazi işletilebilir duruma getirmek’ (29:803), *kürö-ş-* ‘güreşmek, mücadele etmek, savaş vermek’ (31:844), *kal-ı-ş-* ‘kalmak, işteş. birlikte kalmak’ (35:980), *bette-ş-* ‘bette- işteş. karşılaşmak’ (42:1186), *büt-ü-ş-* ‘büt- işteş. mec. yorulmak, usanmak’ (45:1267).

-ş- eki, işteşlik fonksiyonu dışında da kullanılır. *karala-ş-* ‘yardım etmek, yardımda bulunmak’ (10:269), *cab-ı-ş-* ‘yapışmak’ (13:352), *kat-ı-ş-* ‘katılmak, bir topluluğa girmek, iştirak etmek, iltihak etmek’ (28: 767), *bur-u-ş-* *bur- işteş.* ‘çevirmek, bir şeyin yönünü değiştirmek’ (31:857), *sal-ı-ş-* (*is.-f.*) *sal-* ‘herhangi bir işi vermek, görevlendirmek, bir iş için göndermek’ (34:933), *oñdo-ş-* (*işteş.*) *oñdo-* ‘düzeltmek, düzgün duruma getirmek’ (40:1128).

1.4.12. -t- «Fülden fiil yapım eki»

“Türkçede eskiden beri işlek olan fakat her fiile gelmeyen, asıl kullanım alanı ünlüyle biten fiiller olmakla birlikte ünsüzle biten fiillerden sonra da sıkça kullanılan bu ek, Kırgız Türkçesinde de işleklik gösterir. Eski Türkçede nadiren bağlantı ünlüsü alan ekin, Kırgız Türkçesinde ünlüyle ve /n/,/r/,/y/,/l/ akıcı ünsüzleriyle biten fiillere doğrudan doğruya -t- şeklinde; /k/ ünsüzüyle biten fiillere lt- şeklinde bağlantı ünlüsü alarak eklendiği görülür. (Çengel 2017:155).

Ek, ünlü uyumlarına uymakta bu uyumlara göre ek, bağlantı ünlüsü olan /ı/,/i/,/u/ ve /ü/ ünlülerinden birisini almaktadır.”

-t- eki, ettirgen fiiller yapar: *Calgızsıra-t-* (*ett.*) *calgızsıra-* ‘kendini yalnız hissetmek’ (2:37), *alaksı-t-* (*ett.*) *alaksı-* ‘oyalanmak’ (3:55), *körsö-t-* (*ett.*) *körsö-* ‘göstermek’ (6:149), *cügür-t-* (*ett.*) *cügür-* ‘koşmak; koşturmak’ (8:217), *naçarla-t-* (*ett.*) *naçarla-* ‘hâlsizleşmek, dermansızlaşmak, takatten düşmek, kötüleşmek’ (10:274), *tokto-t-* (*ett.*) *tokto-* ‘bekletmek’ (16:413), *kıskar-t-* (*ett.*) *kıskar-* ‘kısaltmak’ (17:464), *çorbolo-t-* (*ett.*) *çorbolo-* ‘hırçın atları dudağından çekerek bağlamak’ (18:483), *kiñgıra-t-* (*ett.*) *kiñgıra-* ‘tıngırdatmak’ (19:524), *taca-t-* (*ett.*) *taca-* ‘biktürmek, usandırmak’ (20:536), *erkele-t-* (*ett.*) *erkele-* ‘şımartmak’ (20:552), *ırgı-t-* (*ett.*) *ırgı-* ‘atlatmak, zıplatmak’ (21:566), *orunda-t-* (*ett.*) *orunda-* ‘yerine getirtmek, istenileni yaptırmak’ (46:1280), *ızalan-t-* (*ett.*) *ızalan-* ‘gücendirmek, küstürmek’ (23:632), *karmala-t-* (*ett.*) *karmala-* ‘sürekli ellemek veya tutmak’ (24:694), *oku-t-* (*ett.*) *oku-* ‘okutmak’ (27:731), *ulu-t-* (*ett.*) *mec. ulu-* ‘ululamak, ulurcasına ses çıkartmak’ (27:738), *ardan-t-* (*ett.*) *ardan-* ‘gücendirmek, küstürmek’ (29:803), *eerçi-t-* (*ett.*) *eerçi-* ‘peşine takılmak, ardından gitmek’ (29:809), *işte-t-* (*ett.*) *işte-* ‘çalıştırmak’ (30:813), *ayda-t-* (*ett.*) *ayda-* ‘tarla sürmek’ (32:884), *seyilde-t-* (*ett.*) *seyilde-* ‘hava aldirmek, açık havada gezdirmek’ (32:875), *terde-t-* (*ett.*) *terde-* ‘terletmek’ (3:904).

SONUÇ

1. Yapım ekleri isim ve fiil kök ve gövdelerine gelerek geldikleri kelimeye yakın veya yeni bir anlam katarlar.

2. Bu ekler, kelimelere yapım ekleri getirilmek suretiyle meslek adları, alet adları, nesne adları gibi birçok işlevde kullanılırlar.
3. Çalışmada, 51 adet yapım eki tespit edilmiştir:

- ✓ Bu yapım eklerinden 17'si İsimden İsim Yapım Eki; +An /+Oñ, +çA / +çO, +çAk / +çOk, +çAn/çOn, +çI / +çU, +çIllk / + çUIUk, +D3Aş / +D3Oş, +DAy / + DOy, +GAy / +GOy, +GI/+GU, +ke, +LUU,+dUU+tUU, +L3Ik /+L3Uk, +nçI /+nçU, +OO, +rAAk / +rOOK, +sIz / +sUz.
- ✓ 10'u, İsimden Fiil Yapım Eki; +y-, +Ay-/ +Oy-, +dA-, -tA-, +L3A-n- / +L3O-n-, +r-; +Ar- / +Or-, +L3A-ş- / +L3O-ş-, +I- / +U-, +sIrA-, +sUrA-, -L3A- / -L3O-, +gar-; +kAr- /+kOr-, -OO/-UU-, +A- /+O-.
- ✓ 12'si, Fiilden İsim Yapım Eki; -ma /-mo, -ç, -GIç- / -GUç, -OOç(u) /- UUçU, -GAK/ -GOK, -k-, -ñkI/ -ñkU < -n-kI/ -n-kU; -kI /-kU, -OO/-UU, -GI/-GU, -gA, -gö, -m, -ş, -Ak/-Ok, -GIs/ - GUs.
- ✓ 12'si, Fiilden Fiil Yapım Eki; -I-, -GIz-/-GUz, -k-, -ş-, -n-, -r-, -ar-, -BA- / -BO-, -t-, -kar-, -kör-, -gIr- / -kIr-, -DIr- /-DUr-, -a-, -ö-, -Göz-.

1. Sedalı-sedasız uyumu ve kalınlık-incelik uyumu Kırgız Türkçesinde oldukça sağlamdır.

Kırgız Türkçesinde yapım ekleri Türkiye Türkçesi yapım ekleri ile karşılaştırıldığında birçok varyantı ile birlikte zengin bir çeşitlilikle karşımıza çıkar. Ekler tonlu-tonsuz uyumuna uyduğundan dolayı çoğunlukla çift şekillidir. Örneğin; Dır eki *aylan-dır* ve *kel-tir* örneklerinde olduğu gibi tonlu-tonsuz uyumuna riayet eder. Fiilden fiil yapan ekler genel Türk dilinin bir temsilidir. Fiilden fiil yapım ekleri; ettirgen, dönüşlü, işteş çatılarda, geçişli-geçişsiz, edilgen yapılarda karşımıza çıkar. Kırgız Türkçesinin tipik özelliği olan yuvarlaklaşma yapım eklerinde de kendisini göstermekte düz varyantların yanında yuvarlak varyantlarda birlikte kullanılmaktadır. Örneğin; özdöş-tür gibi. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinden olan Türkiye Türkçesindeki eklerin çoğu Kıpçak Grubu lehçesi olan Kırgız Türkçesinde eski halini korumuş yani eski Türkçedeki haliyle kalmıştır. Ör.T.T. 'ndeki +Ca/+Ce eki K.T.'nde tek şekildir. ç'lidir. +çA / +çO.

KAYNAKLAR

- Akalın, Ş. H. (2012). *Yazım Kılavuzu*. Ankara: TDK.
- Arıkoğlu, Ekrem vd. (2018). *Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II*. Ankara: Bengü Yayınları.
- Babatürk, S. (2008). *Kırgızca Üzre Gramer (Fiilden İsim Yapım Ekleri)*. Bişkek: Kırgızistan.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Ercilasun, Ahmet Bican (edit). (2012). *Türk Lehçeleri Grameri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1998). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım-Yayım.
- Karaağaç, G. (2018). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2017). *Kırgız Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK.
- Korkmaz, Z. (2014). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara : TDK.
- Küçük, S. (2015). *Tarihî Türk Lehçelerinde İsimden İsim Yapım Ekleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ömüraliyev, B. (1984). *Piyesalar «Ata Sözü- Ar Namıs» 5-47 s.* Frunze (Bişkek).
- Öner, M. (2013). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*. Ankara: TDK.

Serebrennikov, B. A., & Hacıyeva, N. Z. (2018). Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri. (T. Hacıyev, & M. Öner, Çev.) Ankara: TDK.

Şçerbak, A. M. (2016). Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil). (Y. Karasoy, N. Hacızade, & M. Gülmez, Çev.) Ankara: TDK.

Tekin, T. (2016). Orhon Türkçesi Grameri. Ankara: TDK.

Topaloğlu, A. (2019). Karşılaştırmalı Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Türkçe Sözlük. (1988). Ankara: TDK.

Vardar, B. (1998). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: ABC Kitabevi.

Yudahin, K. K. (1998). Kırgız Sözlüğü (Cilt1- 2). (A. Taymas Battal, Çev.) Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.